

Die Probleme bei der Feststellung der Tatumstände bei der Begehung von Straftaten gegen die Umwelt als Merkmale der objektiven Seite ihres Tatbestandes

Dr. Doz. Ruslan Volynets

Dr. iur.,

Dozent am Lehrstuhl für Strafrecht und Kriminologie

Juristische Fakultät

Nationale Universität Taras Schewtschenko

Ukraine

In diesem Beitrag wird die Feststellung der Tatumstände bei der Begehung von Straftaten gegen die Umwelt in den rechtlichen Konstruktionen der Straftatbestände im VIII Abschnitt des besonderen Teils des Strafkodexes der Ukraine behandelt. Im Beitrag wird dargelegt, dass bei den Tatumständen verschiedene Varianten der Verbindung von Ort, Zeit und Arten der Begehung einer konkreten Straftat vorliegen können. Besondere Aufmerksamkeit wird auf die unmittelbare Feststellung der Sachverhaltsmerkmale im Blick auf die Merkmale der Tatumstände im erwähnten Abschnitt des besonderen Teils des Strafkodexes der Ukraine gelegt, ferner werden solche Varianten der Orte, der Zeit und Umstände der Begehung der konkreten Straftat betrachtet, die sich aus der Auslegung einzelner Formulierungen in den strafrechtlichen Vorschriften ergeben.

Der Autor behandelt in seinen Schlussfolgerungen die genannten Varianten der Orte, der Zeit und der Umstände der Begehung von Straftaten gegen die Umwelt, ferner begründet er die die Erhöhung der Gefährdung für die Allgemeinheit durch solche Straftaten mit dem Vorhandensein konkreter Situationen der genannten Varianten, die die allgemeingefährlichen Handlungen konkretisieren.

**Проблеми визначення ситуації вчинення злочинів проти довкілля
як ознаки об'єктивної сторони їх складів**

Волинець Руслан Анатолійович

кандидат юридичних наук,

доцент,

доцент кафедри кримінального права та кримінології

юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Україна

Ситуація вчинення злочину є своєрідним поєднанням його місця, часу та обстановки вчинення, зокрема, в тих випадках, коли її зміст означає наявність подій, що мають соціальне значення.¹ Проте в сучасній кримінально-правовій науці конкретизація змісту ситуації вчинення злочинів окремих (деяких) видів здійснюється недостатньо, насамперед тому, що не враховується утворення місцем, часом та обстановкою кількісної та якісної сторін ситуації у різних комбінаціях.² Більше того, у навчальній літературі із Загальної частини кримінального права України зміст такої ознаки, як правило, не розкривається.³

Є. В. Фесенко, який зробив істотний внесок у дослідження цієї ознаки об'єктивної сторони складу злочину, зазначає, що постійною для змісту кількісної сторони ситуації є наявність хоча б двох із таких компонентів, як місце, час та обстановка. У той же час якісна

¹ Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський та ін.; За ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – с. 148.

² Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський та ін.; За ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – с. 148.

³ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – с. 214-215.

сторона ситуації залежить від того, які саме компоненти вона охоплює. При цьому такі компоненти ніби доповнюють один одного, зумовлюють якісно новий зміст зовнішнього оточення злочинного діяння, збільшують або зменшують комплекс норм, що забороняють якісь дії або вимагають певної поведінки, впливають на ступінь суспільної небезпеки вчиненого.⁴ За твердженням О. О. Дудорова, у разі сприйняття наведеного підходу Є. В. Фесенка можна вважати, наприклад, що ситуація як ознака об'єктивної сторони умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 Кримінального кодексу України, далі – КК) характеризується поєднанням часу (злочин скоюється під час пологів або відразу після них) і обстановки (перебування жінки в особливому психофізіологічному стані – «під враженням пологів»), що послаблює її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними).⁵

У той же час слід враховувати, що ігнорування окреслених підходів,

⁴ Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський та ін.; За ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – с. 148-149.

⁵ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – с. 214-215.

сформульованих Є. В. Фесенком, створює *значні труднощі* при визначенні загального змісту зазначеної ознаки об'єктивної сторони складу злочину. Ще гірше ситуація складається з визначенням конкретного змісту цієї ознаки у складах злочинів тих видів, які характеризуються високим «ступенем бланкетності». Одним із них якраз і є склади злочинів проти довкілля, закріплені у розділі VIII Особливої частини КК. Саме тому, на мій погляд, проблемам визначення змісту ситуації вчинення злочинів проти довкілля залежно від «рівня» впливу бланкетності кримінально-правової норми розділу VIII Особливої частини КК приділяється недостатня увага як на рівні науково-практичних коментарів до КК України, так і у навчальній літературі з Особливої частини кримінального права. Тому представлене у цій статті дослідження є своєчасним та актуальним.

З урахуванням цього *основними завданнями* даного дослідження автор визнав такі: а) визначення тих видів злочинів проти довкілля, склади яких містять таку ознаку їх об'єктивної сторони, як ситуація; б) характеристика такої ознаки складу конкретного злочину з урахуванням бланкетного змісту.

1. Звертаючись до наведених вище основних завдань, слід звернути увагу на те, що існують випадки, коли в розділі VIII

Особливої частини КК ситуація вчинення злочинів проти довкілля безпосередньо закріплена у тексті диспозиції кримінально-правової норми. Найбільш **типовими** із таких випадків є наступні:

1) у ст. 236 КК у формулюванні «... під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, пересувних засобів та інших об'єктів» відбувається поєднання певних характеристик часу та обстановки порушення правил екологічної безпеки. Такими ознаками є, зокрема: проектування, розміщення, будівництво, реконструкція, введення в експлуатацію, експлуатація та ліквідація визначених у ст. 236 КК об'єктів. Проектування означає розроблення та затвердження документації (проекту), що складається з креслень, графічних і текстових матеріалів, інженерних і кошторисних розрахунків, та визначає планувальні, архітектурні, інженерні та/або технологічні рішення та конструктивні особливості вказаних об'єктів, їх основні параметри (містобудівні, об'ємно-планувальні, конструктивні тощо), вартісні показники та організацію конструювання, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та/або ліквідації цих об'єктів. Розміщенням підприємств, споруд,

пересувних засобів та інших об'єктів є вчинення всіх операцій щодо їх надання (продаж, оренда) для експлуатації у спеціально відведеному згідно з проектною документацією місці, безпечно протягом тривалого часу. Поняття будівництва охоплює спорудження нового об'єкта, реконструкцію, розширення, добудову, реставрацію і ремонт об'єктів та виконання монтажних робіт, а реконструкції – переобладнання існуючих виробничих потужностей, пов'язане з удосконаленням виробництва і підвищенням його техніко-економічного рівня на основі науково-технічних досягнень, що здійснюється за комплексним проектом підприємства з метою збільшення виробничих потужностей, поліпшення якості та зміни номенклатури продукції, поліпшення умов праці та охорони навколишнього природного середовища. Введення в експлуатацію – це господарські операції, що відображають використання нових (побудованих, сконструйованих) та/або реконструйованих підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів. Експлуатацією слід вважати використання підприємства, споруди, пересувних засобів та інших об'єктів згідно з їх функціональним призначенням та проведенням необхідних заходів до

збереження стану конструкції, при якому вони здатні виконувати задані функції з параметрами, що визначені вимогами технічної документації.⁶ За таких умов обстановка вчинення цього злочину під час проектування, розміщення й будівництва може вказувати на наявність лише спроектованих (тобто об'єктивно відсутніх) об'єктів, їх основних параметрів, показників, особливих умов подальшого конструювання, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію та експлуатації. Тобто ситуація як ознака складу цього злочину характеризується поєднанням часу, про який безпосередньо вказано у диспозиції ст. 236 КК, і обстановки – наявності а) так би мовити «уявних» об'єктів, «втілених» у проектуванні, процесі будівництва й реконструкції, та б) об'єктів сконструйованих (збудованих), стосовно яких здійснюється їх введення в експлуатацію, експлуатація або ліквідація. Залежно від конкретного виду таких об'єктів чинним законодавством встановлюються різні правила екологічної безпеки, що впливають на умови (особливості) роботи таких об'єктів;

⁶ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, С. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – с.13-14.

2) у ст. 237 КК у формулюванні «... проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням... », в якому закріплені ознаки місця й часу вчинення злочину. Під територією, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, у літературі розуміється територія України, що зазнала негативного впливу випромінювання, речовин, матеріалів, виробів чи відходів виробничої або іншої діяльності, які внаслідок притаманних їм властивостей та за наявності певних факторів можуть заподіяти шкоду довкіллю, а також призвести до загибелі, травмування, отруєння людей і тварин або до знищення рослинності. У свою чергу, небезпечними речовинами вважаються: гази; легкозаймісті розчини; легкозаймісті тверді речовини; речовини, схильні до самозаймання; речовини, що виділяють легкозаймісті гази при стиканні з водою; речовини, що окислюють; органічні пероксиди, токсичні речовини; інфекційні речовини, корозійні речовини, інші небезпечні речовини та вироби. Під випромінюванням слід розуміти виділення джерелами іонізуючого випромінювання електромагнітних або корпускулярних променів.⁷ Це, у свою чергу, означає, що

законодавець таким чином враховує у ст. 237 КК ознаки місця вчинення злочину – «територію, що зазнала забруднення», а також його часу – період шкідливого (негативного) впливу такого забруднення на зазначену територію у результаті особливо небезпечних зовнішніх чинників – небезпечних речовин та випромінювання;

3) у ч. 2 ст. 238 КК у формулюванні «... вчиненні ... в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації» поєднуються ознаки місця, часу й обстановки вчинення злочину. У такому випадку зоною надзвичайної екологічної ситуації є окрема місцевість України, на якій виникла надзвичайна екологічна ситуація, тобто ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави. У свою чергу, негативними змінами в навколишньому природному середовищі слід вважати втрату, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що

⁷ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. – Т. 2 / За

заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, С. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – с. 13-14.

обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах (ст. 1 Закону «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 липня 2000 р.). За таких умов місце вчинення злочину стосується місцевості, яка оголошена у відповідному порядку зоною надзвичайної екологічної ситуації, а час вчинення пов'язується з періодом, впродовж якого триває така надзвичайна екологічна ситуація. Відповідно обстановка вчинення злочину характеризується негативними (шкідливими) змінами у довкіллі, які є підставою запровадження надзвичайної екологічної ситуації;

4) у ч. 2 ст. 240 КК у формулюванні «незаконне видобування корисних копалин», що означає порушення встановленого порядку і стосується специфічної обстановки вилучення корисних копалин та місця їхнього «знаходження» – їх родовищ (покладів). Такі ознаки в літературі пов'язуються з тим, що видобування здійснюється без спеціального дозволу на користування надрами, а також без акту, що засвідчує гірничий відвід, та без затвердженого проекту планів гірничих робіт, геологічного вивчення і охорони надр та затвердженого у встановленому законом порядку проекту відведення земель; експлуатацію родовищ корисних копалин з

порушенням екологічних вимог проектів та планів розробки, без проходження обов'язкової екологічної експертизи; самовільне розширення меж територій родовищ; здійснення під виглядом дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин промислового видобування корисних копалин тощо⁸;

5) у ч. 1 ст. 248 КК у формулюванні «незаконне полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду», яке вказує на те, що незаконне полювання здійснюється протягом часу, за якого на певній території наявний «статус» природно-заповідного фонду, різновидом якого визнаються природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища (тобто поєднуються ознаки місця, часу й обстановки вчинення);

6) у ч. 1 ст. 252 КК у формулюванні «... території, взяті під охорону держави» поєднуються певним чином ознаки місця й часу (період перебування зазначених територій під охороною держави) вчинення злочину. Це означає,

⁸ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, С. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – с.28

що діяння у вигляді знищення та пошкодження здійснюється на тих територіях, на які поширюється статус об'єктів загальнодержавного значення. Тобто фактично до ознак місця й часу додаються ознаки обстановки, пов'язаної з поширенням зазначеного статусу на вказані території протягом перебування під охороною держави.

2. У деяких нормах розділу VIII Особливої частини КК зміст ситуації вчинення злочину визначається шляхом тлумачення певних понять, що закріплені у диспозиціях таких норм. Зокрема, найбільш **типовими** із них є такі:

1) *«незаконне заволодіння»* (ч. 1 ст. 239-1, ч. 1 ст. 239-2 КК) позначає зняття та перенесення ґрунтового покриву земельної ділянки (її поверхневого шару) як ознаки місця, за специфічної обстановки – без дозволу спеціально уповноважених органів, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель, або за наявності такого дозволу, але з порушенням існуючого порядку (правил) зняття і перенесення ґрунту земельної ділянки⁹;

⁹ Берзін П., Мірошніченко А. Про законодавчі потуги вирішувати уявні проблеми в кримінальному праві // Юридичний вісник України. – 2012. – № 24 (16-22 червня). – с. 413.

Берзін П. Проблеми визначення окремих ознак складу незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239¹ КК України) // Вісник Київського національного

2) *«порушення встановлених правил ...»* (ст. 240 КК) позначає невиконання правил охорони, що стосуються певного місця знаходження надр, родовищ корисних копалин впродовж періоду застосування таких правил;

3) *«порушення правил охорони ...»* (ст. 242 КК) означає невиконання передбачених нормативно-правовими актами екологічних стандартів та нормативів у галузі охорони водних об'єктів як обстановку вчиненого діяння, та наявність відповідного місця, на яке поширюються такі стандарти й нормативи, – водних об'єктів;

4) *«порушення законодавства ...»* (ст. 244 КК) вказує на обстановку у вигляді невиконання покладених на відповідну особу обов'язків з охорони певної території (місця) – континентального шельфу – під час будь-якої діяльності на ній;

5) *«порушення правил ...»* (ч. 1 ст. 248 КК) позначає обстановку вчинення дій, що утворюють полювання, та певне місце його здійснення, яке визначається у межах території мисливських угідь, у тому числі

університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2011. – Випуск 89. – с. 7.

Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – с.715-716.

на польових і лісових дорогах (крім доріг загального користування), з будь-якою стрілецькою зброєю або з капканами та іншими знаряддями добування звірів і птахів, або з собаками мисливських порід чи ловчими звірами та птахами, або з продукцією полювання; на дорогах загального користування з продукцією полювання або з будь-якою зібраною розчохленою стрілецькою зброєю;

б) «незаконне зайняття ...» (ч. 1 ст. 249 КК) позначає обстановку вчинення дій: а) в умовах часу порушення встановлених правил користування спеціальним дозволом (тобто за наявності ліцензії, але з недотриманням передбачених в ній вимог), коли дії вчиняються впродовж спеціально визначених строків, у межах місць вилову, умов такого вилову; б) за наявності забороненого часу на території, на якій знаходяться водні живі ресурси, коли їх промисел визнаний забороненим.

Висновки

Підбиваючи підсумок проведеному дослідженню ситуації вчинення злочинів проти довкілля, слід звернути увагу на наступні висновки, які розкривають основний зміст її кількісної й якісної сторін, про які наголошувалось вище.

1. У певних випадках в нормах розділу VIII Особливої частини КК зміст ситуації вчинення злочинів проти довкілля конструюється залежно від поєднання ознак *місця* та різних подій, які відбуваються впродовж певного *часу* й фактично «супроводжують» відповідне діяння. Наприклад, у ст. 237 КК законодавець поєднує ці характеристики (компоненти) ситуації невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення наступним чином: місце вчинення злочину визначається як «територія, що зазнала забруднення», а час вчинення – як термін, впродовж якого особа наділена повноваженнями щодо проведення відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення.

2. В окремих випадках норми розділу VIII Особливої частини КК включають у зміст ситуації вчинення конкретного злочину ознаки *обстановки* й *часу* вчинення діяння. Наприклад, у ч. 2 ст. 238 КК місце вчинення злочину конкретизовано, як «місцевість, оголошена зоною надзвичайної екологічної ситуації», а зміст обстановки, вказаної у ч. 1 цієї статті КК, охоплює наявність екологічного (в тому числі радіаційного) стану, пов'язаного з одного боку із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і

продовольчої сировини, а з іншого – з негативним впливом такого екологічного стану на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ (тобто фактично така обстановка вчинення злочину характеризується поєднанням двох груп ознак екологічного стану: 1) тих, що характеризують рівень (обсяг) його забрудненості, та 2) ті, що відображають рівень (обсяг) його негативного впливу на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ).

3. У деяких випадках норми розділу VIII Особливої частини КК ситуацію вчинення злочину охоплюють ознаки *обстановки* й *місця* вчинення злочину. Так, в ч.ч. 1, 2 ст. 240 КК обстановку порушення правил охорони та використання надр характеризують такі її ознаки з альтернативно-визначеним змістом, як «створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля», зокрема, в тих випадках, коли має місце видобуток корисних копалин особливими способами із спеціальних родовищ, здатність корисних копалин до подальшого зберігання, використання тощо.

4. У деяких випадках норми розділу VIII Особливої частини КК передбачають ситуацію як поєднання *місця, обстановки* й *часу* вчинення конкретного злочину. Специфічною є ситуація порушення

правил екологічної безпеки (ст. 236 КК), коли час вчинення такого порушення визначений у цій статті КК стосовно періоду проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації, його місце конкретизується відносно споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, а обстановка пов'язується із застосуванням правил екологічної безпеки, пов'язаних з проектуванням, розміщенням, будівництвом, реконструкцією, введенням в експлуатацію, експлуатацією та ліквідацією вказаних об'єктів.

5. Підвищення ступеня суспільної небезпеки злочинів проти довкілля, ознакою складів яких є ситуація, може бути обґрунтована «новим змістом зовнішнього оточення»,¹⁰ якого набуває вчинене особою діяння. Така обстановка формується за рахунок різних варіантів поєднання (сукупності) місця, часу й обстановки вчинення конкретного діяння у змісті визначеної ситуації (такі варіанти містять поєднання певних ознак-компонентів ситуації й можуть бути зведені до поєднання: а) місця й часу; б) місця й обстановки; в) часу й обстановки; г) місця, часу й обстановки вчинення діяння).

¹⁰ Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, С. О. Письменського. Т. 1. – Луганськ: видавництво «Елтон – 2», 2012. – с. 149.